

MAATSCHAPPELIJKE TRENDS EN HET CULTUREEL ERFGOED IN VLAANDEREN

“Is dit het tijdperk van globalisering, verdwijnende grenzen en Europese integratie? Of juist van groeiend nationalisme, immigratiebeperking en eigen land eerst? Is dit de tijd van multinationals, het grootkapitaal en de 1 procent? Of juist van de start-up, crowdfunding en de 99 procent? Is het de tijd van revolutie, opstand en protest? Of juist van technocratie, onverschilligheid en apathie? Is dit de tijd van duurzaam, ambachtelijk en lokaal? Of juist van fossiel, massaproductie en outsourcing?”

Rob Wijnberg, filosoof en journalist, oprichter van *De Correspondent*

Situering

Dit was de opdracht waarvan deze bladzijden het resultaat zijn: een samenvattende en beknopte omgevingsanalyse die duidelijk maakt welke grote maatschappelijke trends de komende jaren een/welk effect zullen hebben op het cultureel erfgoed en de bijbehorende sectoren in Vlaanderen. Het basismateriaal waaruit de uiteindelijk acht trends zijn gedistilleerd bestond uit een aantal documenten die we hieronder opsommen.

Behalve het eerste thema (demografische evoluties) zijn de teksten op dezelfde manier opgebouwd:

1. De trend in het kort: een poging tot omschrijving.
2. De trend en het cultureel erfgoed: wat zijn de effecten op en de gevolgen voor het cultureel erfgoed (objecten, kennis, vaardigheden, ontwikkelingen) en zijn sector in Vlaanderen?
3. Voorbeelden uit het cultureel erfgoed: zijn er voorbeelden uit Vlaanderen die illustreren hoe cultureel-erfgoedactoren met de trend omgaan?
4. Nuancering: geen algemene trend zonder nuancering, bedenkingen, tegenvoorbeelden en zelfs tegentrends. Zie hierboven het citaat van Rob Wijnberg.

Dit trenddocument gaat over het cultureel erfgoed en al wie in Vlaanderen professioneel en vrijwillig betrokken is bij de zorg voor, de omgang met en de ontsluiting van dat cultureel erfgoed. ‘Cultureel erfgoed’ betekent hier roerend en immaterieel erfgoed. Voor het leesgemak gebruiken we in veel gevallen de termen ‘erfgoed’ en ‘erfgoedinstellingen’, maar het onroerend erfgoed en de bijbehorende sector komen dus niet of nauwelijks aan bod.

Auteur: Patrick De Rynck (2014)

De basisdocumenten

De warme samenleving – Een inclusieve, zorgzame en creatieve samenleving. Bijdrage aan het regeerakkoord van het beleidsdomein CJSM, januari 2014.

Raad voor Cultuur, *De cultuurverkenning. Ontwikkelingen en trends in het culturele leven in Nederland*, 2014.

Verslagen van de denkdagen van de afdeling Erfgoed (eind 2013, begin 2014) o.l.v. Dagmar Gooris.

De Algemene Omgevingsanalyse van de diensten Algemeen Regeringsbeleid, september 2013.

Adviescommissie Cultureel Erfgoed, *Crisis, en kansen? Het cultureel erfgoed in Vlaanderen anno 2013*, najaar 2013.

Vlaams Parlement, Commissie voor Cultuur, Jeugd, Sport en Media, *Verslag van de hoorzitting over het erfgoedbeleid*, 22 januari 2013

Hilde Plas, Gregory Vercauteren, *Waarom investeren in erfgoed? En hoe?*, FARO/VVSG/Politeia, 2013.

FARO, *Archieven 2020. Innovatieagenda voor de archiefsector*, 2013.

Jeroen Walterus, Alexander Vander Stichelen en Marc Jacobs, *Cultureel erfgoed 2020. Hefbomen voor het Vlaamse cultureel-erfgoedbeleid. Eindrapport met aanbevelingen van de PRISMA veld- en toekomstanalyse cultureel erfgoed (2009-2011)*, FARO, 2013. Zie ook de twaalf zelfstandige artikels van het Prisma-project (www.faronet.be/prisma).

Vlaamse erfgoedbibliotheek, *Erfgoedbibliotheken in actie. Aanbevelingen voor een performante sector in 2020*, 2012.

Adviescommissie Cultureel Erfgoed en Beoordelingscommissies Cultureel Erfgoed, *Landschapstekening van het cultureel-erfgoedveld in Vlaanderen*, najaar 2009.

En enkele andere teksten, zoals de omgevingsanalyse door het steunpunt Socius van het sociaal-cultureel volwassenenwerk, de '5 I's van Schnabel' (uit 2000)...

De V-bom

Demografische evoluties

Een overzicht

Overzichten van de belangrijkste demografische evoluties in Vlaanderen zijn behoorlijk eensluidend: er worden vier tot vijf grote V's naar voren geschoven:

1. Vergrijzing en verzilvering: het aantal 65-plussers en 80-plussers neemt de komende jaren toe, onder meer dankzij de naoorlogse *babyboom* en de toegenomen levensverwachting. We evolueren meer en meer van een drie- naar een viergeneratiemodel.
2. Vergroening: na een periode van 'ontgroening' komt er een nieuwe demografische groei, zeker in de centrumsteden en in Brussel.
3. Verkleuring: de etnische diversiteit wordt een superdiversiteit: die term slaat op het aantal landen van herkomst (denk aan intra-Europese migratie), de motieven om te migreren en de verblijfsstatuten, de verhoudingen met het land van herkomst...
4. Verdunning: deze term wijst op het toenemende aantal alleenstaanden, al dan niet met kinderen. Het gaat ook om ouderen.

We onderscheiden de tendensen hier, maar er zijn ook 'mengvormen': zo is de vergrijzing meer en meer 'gekleurd', net als de vergroening in de grotere steden.

Onder meer deze demografische tendensen versterken de roep dat onze samenleving 'in transitie' is: er is bijzonder veel in beweging, zeker als we de demografie combineren met andere ingrijpende fenomenen als de digitale revolutie, de globalisering, de horizontalisering, de duurzaamheidsgedachte, de aanhoudende financiële en economische crisis... Stuk voor stuk komen ze verder nog aan bod. De noden van de bevolking veranderen mee: denk aan zorgvoorzieningen, inburgering, huisvesting, ruimtelijke ordening, het onderwijs, de vrijetijd... De uitdagingen zijn niet gering, zacht gezegd.

De tendensen en het erfgoed

De culturele en maatschappelijke ontplooiing van mensen is een grondrecht. Dat voor iedereen blijven waarborgen is onder meer een taak van de overheid, al was het maar omdat marktspelers daar niet door gebonden hoeven te zijn. Het realiseren van (gelijke) kansen en het streven naar brede participatie, ook in de cultureel-erfgoedsector, blijft dan ook een ongemeen belangrijke uitdaging. De geschetste demografische evoluties maken haar nog meer prangend.

1. Volgens de participatiesurvey (2009) nemen de participatiecijfers voor onder meer cultuur sterk af vanaf 60 jaar. In de erfgoedsector ligt dat volgens het PRISMA-onderzoek anders en neemt de belangstelling voor een aantal thema's bij een deel van de bevolking juist toe naarmate mensen ouder worden. Dat heeft onder meer als gevolg dat het verenigingsleven in de sector tot nu toe goeddeels standhoudt: het wordt voor een groot deel bevolkt door witte (jong)senioren, die in dit geval actief deelnemen aan de (vrijtijds)samenleving en daar ook de tijd en de middelen voor hebben.
2. De vergrijzing biedt dus enerzijds kansen omdat de belangstelling voor geschiedenis en erfgoed nu eenmaal toeneemt bij oudere groepen. Hier zijn er samenwerkingsmogelijkheden met dienst- en zorgverleners, het middenveld, andere organisaties... Dit fenomeen doet anderzijds ook vragen rijzen: als het publiek van bijvoorbeeld archieven en musea vooral bestaat uit 60-plussers, in hoeverre drukken zij dan ook hun stempel op het beleid en bepalen ze, doordat ze erfgoedgemeenschappen vormen, wat erfgoed is en wat we verzamelen, bewaren en tentoonstellen?
3. Er is ook in de cultureel-erfgoedsector een participatiedeficit van minderheidsgroepen: de sector blijft wit (naast grijs). Zie ook de trend 'Diversiteit'.
4. Jongere leeftijdsgroepen leggen minder belangstelling voor erfgoed aan de dag dan hun oudere tijdgenoten. Als we ervan uitgaan dat dit beter kan en als we deze vaststelling combineren met het participatiedeficit bij minderheidsgroepen en bij kinderen die in kansarmoede leven (zie hieronder), dan wordt de belangrijke rol van erfgoededucatie in en ook via het onderwijs duidelijk. Ook dat is een kwestie van streven naar gelijke kansen.

Uit het PRISMA-onderzoek kwam nog een belangwekkende vaststelling naar voren: het draagvlak voor cultureel-erfgoed (instellingen) is groot in Vlaanderen, ook bij groepen met weinig of geen interesse in het erfgoed. Een groot deel van de bevolking vindt deze instellingen belangrijk. Anders gezegd: er is voor de (georganiseerde) sector vermoedelijk nog een potentieel aan geïnteresseerden die momenteel niet participeren.

Ter nuancering

Nauw verbonden met de verkleuring, vergrijzing en verdunning is een vijfde v: de verarming of de armoedeproblematiek. Ook dat maken de cijfers duidelijk: onder meer mensen uit etnisch-culturele minderheden ('gekleurde armoede'), senioren ('grijze armoede') en alleenstaande ouders/ouderen (armoede vooral bij gescheiden moeders) maken meer dan andere groepen deel uit van de groep mensen die leven onder of in de buurt van de armoededrempel. Er is sprake van een toenemend duale samenleving, met een kloof tussen wie participeert en wie niet participeert, bijvoorbeeld aan het culturele leven. Behalve een financiële kwestie is armoede een meer omvattend probleem (levensstress, psychologische en culturele drempels, schaamte, gebrek aan sociale contacten...), dat participatie in de weg staat. Ronduit schrikbarend, vanwege de langetermijngevolgen, is de toenemende kinderarmoede.

Het PRISMA-onderzoek legde onder meer bloot dat de erfgoedinteresse en -participatie afhankelijk is van het soort erfgoed. Zo scoort het thema 'dagelijks leven' merkelijk hoger bij bepaalde groepen. Dat kan voor de sector een hefboom zijn om een meer verscheiden publiek te bereiken. Tegelijk kan het minder 'populaire' erfgoed hier uiteraard niet het slachtoffer van zijn.

Volgens de Nederlandse Raad voor Cultuur doet zich een nieuw fenomeen voor: het patroon was al langer dat de meer populaire cultuurvormen vooral door jongeren worden beleefd, terwijl oudere mensen aan meer traditionele cultuur participeren. De estafettestok werd van generatie op generatie doorgegeven. Dat blijkt niet langer het geval te zijn: jongeren blijven, ook als ze ouder worden, op 'hun' cultuur gericht. Anders gezegd: volgens de Raad vindt de nieuwe generatie – en vinden ook de Nieuwe Belgen – niet goed aansluiting bij traditionele en gecanoniseerde culturele en dus ook erfgoedinstellingen. Vermoed wordt dat digitale mogelijkheden een belangrijke rol kunnen spelen in het beter afstemmen van 'vraag en aanbod'. Ook nieuwe presentatievormen en -plekken – met een combinatie van functies: erfgoed, ontspanning, dienstverlening – zijn een te bewandelen weg. Een herpositionering en actualisering van het eigen profiel worden in dat licht cruciale opdrachten voor erfgoedinstellingen.

Er is de cultureel-erfgoedsector die het belang van en de belangstelling voor het verleden bij de bevolking bevordert, maar ook andere actoren kunnen de interesse mee voeden, zoals de massamedia. Met name de openbare omroep heeft hier een taak.

Werelden van verschil?

Trend: diversiteit

De trend in het kort

Eerst dit: de 'identiteit' van mensen is een complex samenspel van een veelheid aan biologische en sociaal-culturele, zichtbare en onzichtbare kenmerken. Die kunnen bovendien in de loop van een leven sterk veranderen. De veelheid leidt tot gradaties van diversiteit, een leeg containerbegrip dat concreter moet worden ingevuld voor we ermee aan de slag kunnen. Er is tussen mensen diversiteit in nationaliteit, afkomst, leeftijd, geslacht, taal, geloof, sociaal-economische positie, opleiding, belangstellingssfeer, beroep, seksualiteitsbeleving, eetgewoonten, normen en waarden en de keuzes die ze maken, cultuur, handicaps en gezondheid enz. enz.

Mensen indelen en hen 'groeperen' op grond van één kenmerk is een grove simplificatie van de werkelijkheid, die altijd veelzijdig, hybride en vloeiend is. Toch focust men inzake het begrip diversiteit ook in het (cultuur)beleid vaak op etnisch-culturele diversiteit. Vlaanderen en zeker ook Brussel worden in de perceptie en volgens de cijfers hoe langer hoe meer etnisch-cultureel divers en dat fenomeen zal nog toenemen. De term 'superdiversiteit' – meer landen van herkomst, meer verscheidenheid, meer 'statuten' van mensen, meer graden van 'inburgering' – raakt ingeburgerd.

De trend en het cultureel erfgoed

Bij cultureel erfgoed gaat het om de waarden en betekenissen die voorwerpen, verhalen, tradities enz. vandaag voor een bepaalde groep van mensen vertegenwoordigen – en dus per definitie om een *hedendaagse* omgang met het verleden, niet om een tijdloze bewondering voor of afkeer van cultuuruitingen met een vermeend inherente en voor altijd vastgelegde historische waarde. Het erfgoedbegrip is de jongste decennia verruimd. Ook dat is een vorm van diversiteit: erfgoed, dat is Rubens en vinken zetten, het leven van koningen en ambachtslui, salons en kermiswagens... Volkscultuur, dat ook voordien al werd gewaardeerd, maakt als immaterieel erfgoed pas sinds kort deel uit van de 'officiële' cultureel-erfgoedsector. Met andere woorden: canons zijn dynamisch. Ze evolueren met de tijd.

De band tussen etnisch-culturele diversiteit, het cultureel erfgoed en de bijbehorende sector met zijn organisaties en instellingen staat de jongste jaren prominent op de agenda, zowel in het beleid als bij de actoren. Er horen diverse kwesties onder thuis. Zo is er de participatievraag: hoe kan de cultureel-erfgoedsector de 'nieuwe bevolkingsgroepen' bij zijn werking betrekken? Er is nog te weinig dialoog en ontmoeting. Meer pregnant geformuleerd: hoe betrek je mensen bij 'wit' cultureel erfgoed dat (nog) niet 'van hen' is en dat thuishoort in een andere waarde- en betekenisfeer?

Het participatiedeficit (in het beleid, bij het personeel, in het aanbod, in de deelname...) blijft een issue. Hierbij past de bedenking dat de intensiteit van de diversiteit en de samenstelling van de bevolking van streek tot stad en van stad tot stad sterk verschillen. Daar moet flexibel mee rekening worden gehouden bij het concipiëren en beoordelen van een diversiteitswerking.

Een andere kwestie is de zorg voor, omgang met en ontsluiting van het cultureel erfgoed in Vlaanderen met een 'andere' etnisch-culturele achtergrond. Hoe zorgen we ervoor dat er geen grote lacunes ontstaan? Hoe kan deze potentiële rijkdom aan betekenisaders worden gevaloriseerd? Wat zijn daar de instrumenten voor: nieuwe instellingen? Bestaande instellingen met een geactualiseerd collectieprofiel? En wat met etnisch-cultureel bepaalde 'andere' opvattingen en gevoeligheden rond cultureel erfgoed? Hoe betrekken we de betrokken erfgoedgemeenschappen bij de werking en de duiding van 'hun' erfgoed? En waar zijn er 'bindende' facetten en thema's?

Andere sectoren (sociaal-cultureel werk, opbouwwerk, de integratiesector) werken intensief samen met etnisch-culturele groepen en hun (zelf)organisaties. Tegelijk ontstaat in die sectoren belangstelling voor het cultureel erfgoed. Hier liggen voor de sector kansen om de verhoopde dialoog, ontmoetingen en kennisverrijking te realiseren, en voor het beleid om dat mogelijk te maken.

Voorbeelden uit het cultureel erfgoed

Naar aanleiding van het uitgaan van de ommegang in Mechelen in 2013 is een traject opgezet waarbij heel diverse groepen inwoners van de stad betrokken waren, met 'reuzen' als een centraal gegeven. Het erfgoed bracht mensen samen, met als apotheose een in vele opzichten kleurrijke stoet waar de hele stadsbevolking eigenaar van was. Belangrijke impulsen kwamen uit de kunstensector, met regisseur Michaël De Cock als drijvende kracht. De Mechelse erfgoedcel speelde een sturende en stuwende rol.

In enkele steden met een diverse bevolking was '50 jaar migratie' – lees: migratie uit Marokko en Turkije – de aanleiding om participatieve stadsprojecten op te zetten waarbij mensen met een etnisch-cultureel diverse achtergrond actief betrokken waren, bijvoorbeeld bij het opsporen van erfgoed over een halve eeuw migratie uit deze twee landen. Dat gebeurde met name in Gent en Antwerpen. Ook archieven als Kadoc en Amsab zetten projecten op rond het erfgoed van 'migranten'.

'Spoorzoekers' is een project van het MAS waarin Antwerpenaren op zoek gaan naar Marokkaanse sporen in de stad: verhalen, brieven, beelden, objecten, herinneringen, foto's, filmpjes... Dankzij het verzamelde erfgoed wordt de MAS-collectie aangevuld met verhalen van het eigentijdse Antwerpen.

Ter nuancering

Etnisch-culturele diversiteit is een gevolg van migratiefenomenen. Die zijn veel ouder dan de naoorlogse, 20ste-eeuwse migratie waar het bij het thema 'etnisch-culturele diversiteit' meestal over gaat. Deze ruim begrepen migratie is in de cultureel-erfgoedsector een vanzelfsprekend thema, van de oudheid tot hedendaagse bewegingen. Al wordt het mondiale perspectief ook vaak verengd tot een Europese, nationale of lokale invalshoek.

Het borgen van divers cultureel erfgoed is zoals gezegd een thema, net als migratie en de participatie van mensen met een etnisch-cultureel diverse achtergrond, hoe diffuus deze groep ook is en nog meer wordt. Tegelijk is het met het oog op die participatie lang niet altijd aan te raden – en bediscussieerbaar – mensen te benaderen met alleen oog voor dit facet van hun identiteit. Bovendien zijn de etnisch-culturele groepen zeer divers, en neemt die 'interne' diversiteit toe. Zie ook de inleidende paragraaf bij deze trend.

De maatschappelijke diversiteit is, zoals hierboven gezegd, veel ruimer dan etnisch-cultureel. Volgens sommigen wordt bijvoorbeeld ook de 'culturele kloof' – en dus de diversiteit – tussen de oudere en jongere generaties dieper. Verschillende (andere) groepen van mensen participeren onvoldoende aan de samenleving. Er is een deficit wat gelijke kansen betreft, ook in het cultureel erfgoed: mensen in armoede, laaggeletterden, ouderen, psychisch kwetsbare mensen... We herinneren er hier aan dat participatie aan cultuur een basisrecht is. Weerspiegelt (de werking van de sector van) het cultureel erfgoed momenteel vooral de geest van de middenklasse? Is de sector ook in die zin aan verruiming toe?

De wereld onze stad, onze stad de wereld

Trend: globalisering

De trend in het kort

Ook de Vlaamse samenleving is de jongste decennia ingrijpend geïnternationaliseerd en geglobaliseerd. Belangrijke factoren daarin zijn de digitale communicatierevolutie en de media, migratiebewegingen, de toegenomen mobiliteit van mensen, diensten en goederen, de globaliserende economie, het onderwijs, het beleid (Europa!), de kunsten... Fysieke en andere grenzen vallen voor velen weg, een samenleving en cultuur worden voortdurend van buitenaf geprikkeld en gevoed. Deze stimulerende confrontaties kunnen verrijkend en vernieuwend werken.

Tegelijk is er een beweging – is het een tegenbeweging? – die de eigen omgeving (buurt, gemeente, stad, streek, gemeenschap) opwaardeert. Steden profileren zich, onder meer met hun culturele voorzieningen, en mensen ontleneren minstens een deel van hun identiteit aan 'hun plek'. Dat kan leiden tot meer samenhang en sociale cohesie. Bekeken vanuit een negatief perspectief is er sprake van angst voor het vreemde en de vele veranderingen, nostalgie naar een 'verloren' wereld, zich terugplooiën. Culturele diversiteit en dat zich terugplooiën op de eigen vertrouwde gemeenschap leven dan in spanning met elkaar.

De internationale beweging richting 'het lokale' en 'verstedelijking' loopt in Vlaanderen parallel met de overheveling van bevoegdheden naar het lokale beleidsniveau en met een tendens naar minder inhoudelijke aansturing door de Vlaamse overheid: er is een decentralisatietrend, ook in de cultuursector. Op het lokale niveau spelen sinds kort het gemeentelijke meerjarenplan en de beleids- en beheerscyclus een hoofdrol, wat gezien het beoogde brede beleidsverhaal zou moeten leiden tot meer samenwerking van cultuur (en dus ook cultureel erfgoed) met andere sectoren: onderwijs, jeugd, toerisme, ruimtelijke ordening... In kleinere steden en gemeenten neemt het capaciteitsprobleem (personeel en middelen) toe. Her en der wordt een nieuwe fusieoperatie of verruiming voorgesteld, die in sommige sectoren in de feiten al is gerealiseerd (politiezones, intercommunales, regionale ziekenhuizen, scholengemeenschappen...). Dat alles valt dan weer samen met de financiële krapte in alle Vlaamse steden en gemeenten.

De trend en het cultureel erfgoed

Ook in de Vlaamse cultureel-erfgoedsector is er sprake van internationalisering: grote bewegingen dringen ook hier door (denk aan de verruiming van het erfgoedbegrip en aan de mondiale opgang van de belangstelling voor het immaterieel erfgoed), *best practices* worden in het buitenland bezocht en omgekeerd, beleidskeuzes verschuiven meer en meer naar Europa (en worden geïnspireerd door Unesco), mondiale instrumenten worden ingevoerd en gebruikt (standaarden, thesauri, databanken...). Het steunpunt FARO speelt hierin een belangrijke rol. Tegelijk leeft het gevoel dat 'het buitenland' nog te weinig wordt 'binnengehaald' en dat een visie op Vlaams niveau ontbreekt.

Hierbij aansluitend: aanwezigheid op internationale fora wordt meer en meer als een vanzelfsprekendheid beschouwd, bijvoorbeeld om netwerken op te bouwen die alle deelnemende partners ten goede komen. In Vlaanderen wordt die internationalisering vooral op het persoonlijke vlak gerealiseerd: conservatoren en curatoren zijn actief in internationale netwerken. Een overkoepelende visie en strategie met de bijbehorende instrumenten op Vlaams niveau is er niet. Deze veelgehoorde klacht gaat verder dan de sector van het cultureel erfgoed en is 'cultuursectorbreed'.

De verankering in de lokale omgeving is uiterst belangrijk in veel erfgoedwerkingen, zowel bij de honderden vrijwilligersverenigingen – hun activiteiten lopen uiteen: studie van de lokale geschiedenis, actieve beleving van erfgoed, erfgoedbemiddeling, erfgoedzorg en collectievorming – als bij grotere en kleinere instellingen en organisaties. Allemaal streven ze naar een ruim draagvlak, onder meer in die eigen omgeving. Vele worden daarbij geholpen door de toenemende belangstelling voor het dagelijks leven en voor immaterieel erfgoed. We mogen ook hier spreken van een trend. Die werd in Vlaanderen gestimuleerd door de invoering van het begrip 'erfgoedgemeenschap' en door het instrument 'cultureel-erfgoedconvenant' en de lokale erfgoedcellen, waarvoor sinds 2012 alleen nog intergemeentelijke samenwerkingsverbanden in aanmerking komen. De erfgoedcellen hebben mee bijgedragen tot de professionalisering van de sector op lokaal vlak, waar sinds 2007 gemeenschapsvorming een decretale opdracht van het cultuurbeleid is.

Voorbeelden uit het cultureel erfgoed

Steeds meer steden en gemeenten gebruiken voor hun citymarketing een slogan waarin het erfgoed – of vager: de band tussen verleden, heden en toekomst – centraal staat. Begrippen als 'authenticiteit', 'couleur locale', 'traditie' en 'ambachtelijkheid' spelen een hoofdrol, hoe diffuus ze ook worden ingevuld. Erfgoed wordt uitgespeeld als een profileringstroef, zoals ook blijkt uit de vernieuwing of oprichting van stadsmusea. Ook voor stadsontwikkeling wordt erfgoed ingezet. Op het lokale, stedelijke niveau ontstaan er makkelijker nieuwe samenwerkingsverbanden, bijvoorbeeld tussen erfgoed en de kunsten, erfgoed en de zorgsector, erfgoed en toerisme...

De kracht van het lokale komt in de zomer en herfst van 2014 tot uiting in de talrijke lokale initiatieven rond de Eerste Wereldoorlog. In heel veel steden en gemeenten over heel Vlaanderen is naar aanleiding van de eeuwherdenking door lokale mensen nieuw onderzoek verricht naar de bewegingsoorlog van 1914 en de bezettingsjaren in de eigen gemeente. De 'gewone' man en vrouw staan daarin centraal. Dat leidde tot de ontdekking van onbekend erfgoed, nieuwe publicaties, tentoonstellingen, websites en evenementen. Bovenlokale steun kwam er van de provincies, de Vlaamse overheid en een initiatief als Europeana.

Grote Vlaamse musea maken deel uit van een internationaal museaal netwerk, waardoor ze kunnen inspelen op de trend dat tijdelijke tentoonstellingen meer en meer ook 'reizende' exposities zijn, die diverse plekken aandoen. Ook een interne 'Vlaamse' (in dit geval: Antwerpse) samenwerking levert internationale mogelijkheden op, zoals bleek uit de tentoonstelling 'Vijf eeuwen beeld in Antwerpen', een samenwerking van het KMSKA, M HKA en Museum Plantin-Moretus. Cultureel erfgoed werd hier als zelfstandig onderdeel ook ingebed in een bredere economische missie. De tentoonstelling vond plaats in Singapore en Shanghai, en later ook in het MAS zelf.

Ter nuancering

De behoefte in Vlaanderen om meer aan te sluiten bij internationale bewegingen en standaarden (ICOM, ICAD, IFLA, het ratificeren van conventies...) is er en de internationale reflex groeit, maar de bijbehorende budgetten zijn minimaal, met de gevolgen van dien. Recente besparingen werkten op dit vlak niet bevorderlijk. Hier en daar klinken alarmkreten over het missen van internationale boten, bijvoorbeeld op het vlak van digitalisering en in internationale partnerships en netwerken. De toenemende lokale bevoegdheden vragen om een regie op het niveau Vlaanderen van bv. digitaliseringsprojecten.

Zoals bekend moeten lokale besturen fors, snel en structureel besparen. Het is de vraag hoe ze hun beleden enthousiasme voor het (cultureel) erfgoed gestand zullen doen. De moeilijke meetbaarheid van de waarde (en het 'rendement') van erfgoed is in deze optiek een probleem.

De verstedelijking en de tendens om erfgoed in te zetten voor citymarketingdoeleinden werken concurrentie tussen steden en instellingen in de hand (grote tentoonstellingen, stadsmusea...). Het zijn momenteel steden en grote instellingen die in Vlaanderen vooral internationaal actief zijn wat erfgoed betreft. Er is sprake van 'stedelijke eilanden', die verzaken aan hun voorbeeldrol binnen Vlaanderen. Een geïntegreerde Vlaamse visie en een coherent en geïntegreerd internationaal Vlaams cultuurbeleid is er te weinig.

Wat de toeristische sector, andere creatieve industrieën en ook politici als 'authentiek', 'traditioneel' en 'typisch' aanprijzen, heeft vaak nauwelijks een inhoudelijk-historische basis, is een *invented tradition* of *history*... Zulke mechanismen zijn op zichzelf de moeite van het bestuderen waard. Hier heeft de cultureel-erfgoedsector zijn onafhankelijke, kritische rol te spelen, autonoom van marktmechanismen en inhoudelijke overheidsinmenging. Het is ook de overheid die de sector ruimte moet geven voor het blijven vervullen van zijn marktcorrigerende functie.

Samen vrij

Trend: individualisering en nieuwe gemeenschapsvorming

De trend in het kort

De analyse is bekend: zeker in het Westen is de vrijheid van het individu een groot goed geworden. Dat individu wil in zijn leven niet langer 'gekolonialiseerd' worden door religieuze instanties, tradities, de staat... Zelfverwerkelijking, zelfexpressie, waardevrijheid, beleving, identiteitsopbouw, eigen initiatief – ook in de vrije tijd – zijn stuk voor stuk een centraal goed in veel levens. Cultuurpessimisten zien in deze ontwikkeling het (nakende) failliet van een samenleving: het element 'samen' raakt geërodeerd en ruimt baan voor het uitvergroete 'zelf'. Bovendien zou het zogenaamd vrije individu opnieuw 'gekolonialiseerd' worden, nu door de mercantiele, vrije markt met z'n gewiekste marketingtechnieken. Dat zou al beginnen in het meer en meer vermarkte onderwijs.

Tegenover de individualisering staat wat soms als een tegenbeweging wordt voorgesteld: gemeenschapsvorming, sociale cohesie, het opnemen van burgerschap... Er wordt op gewezen dat het zich groeperen van mensen nieuwe vormen aanneemt. Men is als vrijwilliger niet langer 'lid voor het leven' van zuilen, verenigingen, organisaties. Mensen verenigen zich tijdelijk, ad hoc, *peer to peer*, vaak plaatselijk en dankzij de nieuwe media ook internationaal en wereldwijd. Ze doen dat rond concrete doelstellingen, bezigheden, standpunten of idealen, collectieve belevenissen ook. Veelal spelen sociale media hierin een beslissende rol. Zo ontstaan er nieuwe, minder of meer losse *communities* van gelijkgestemden. De beweging gaat bottom-up en is voor bestaande organisaties die gewend zijn aan een top-downwerking of die niet in die informele netwerken zitten, vaak moeilijk te capteren.

De trend en het erfgoed

Het is geen toeval dat het begrip 'erfgoedgemeenschap' sinds kort een centrale notie is geworden in het erfgoeddiscours, ook in het beleid. De belangstelling voor erfgoed is in wezen een gemeenschapsvormend gegeven, dat mensen kan binden (*bonding*) en dat een gevoel kan creëren van samen horen en 'delen'. ('Delen' is een kernbegrip in een aantal nieuwe verenigingsvormen.) Erfgoed in al zijn gedaanten is in staat een gevoelsrijke betrokkenheid te creëren bij een samenleving, een gemeenschap, een cultuur, een groep. Het heeft daarnaast ook de potentie diverse gemeenschappen met elkaar te verbinden (*bridging*).

Tegelijk moeten het cultureel erfgoed en zijn vertegenwoordigers bij manier van spreken 'zieltjes winnen' en moeten ze, om daarin te slagen, behoren tot het soort activiteiten waarbij mensen het gevoel hebben dat ze er hun individuele identiteit mee opbouwen, dat het in hun vrije leven een zinvolle plaats heeft, dat ze ermee kunnen uitpakken. Want in dat leven moet er intensief geleefd en beleefd worden. Cultuur en ook erfgoed spelen daarin een rol, maar in combinatie met het verlies van een soort 'vanzelfsprekende' positie boksen ze op tegen veel andere vrijetijdsbestedingen. Er wordt gewaagd van een concurrentiestrijd in de vrijetijdsmarkt en van evenementialisering, ervaringshonger, festivalitis en spektakelzucht. De nieuwe cultuurbeleving kan leiden tot een vervaging van de core business. Verdieping is in zo'n hijgerige sfeer bedreigd.

De 'oplossing' of 'verzoening' – voor zover dat hier de correcte woorden zijn – tussen de twee tendensen kan bestaan in een paradigma dat van cultureel erfgoed een breed, levend begrip maakt dat een wezenlijk onderdeel uitmaakt van de leefomgeving van mensen. Erfgoed moet die omgeving opladen en verdiepen met betekenissen, ervaringen en belevenissen, zowel voor individuen als voor gemeenschappen, en mensen moeten het gevoel krijgen dat ze mee kunnen bijdragen aan die verrijking, voor zichzelf en voor de gemeenschap. Participatie krijgt dan ook meer en meer een actieve invulling, erfgoed zal een zaak van betrokkenheid en van delen worden, niet langer alleen maar van het vanzelfsprekende 'we zijn er nu eenmaal' (als instelling, vereniging, organisatie, expert). Dit impliceert dat erfgoedinstellingen zich blootgeven, ook met hun werk achter de schermen, dat ze meer en meer op maat van mensen werken, dat ze inspelen op trends, dat ze hun publiek actief benaderen...

Voorbeelden uit het cultureel erfgoed

5 april 1943, de dag waarop in Mortsel bijna duizend doden vielen door Amerikaanse bombardementen, is sinds een erfgoedproject uit 2008 een begrip in de buurt. Dit stukje verleden wordt dankzij het project door veel inwoners 'gedeeld'. Op grotere schaal ontstaan er momenteel rond de Eerste Wereldoorlog en dankzij de eeuwherdenking gelijkaardige bewegingen, hoewel sinds enige tijd de 'rechtstreekse' band met levende getuigen is weggevallen. Dankzij erfgoed- en kunstprojecten komen in veel families nieuwe, onvertelde verhalen – en dus nieuw erfgoed – boven.

In Gent neemt de buurt verantwoordelijkheid op in de zorg voor de Sint-Baafsabdij in de Machariuswijk. Vrijwilligers slaagden erin de voor het publiek gesloten abdij en haar tuin – al zo'n twee eeuwen een zorgenkind in de Gentse erfgoedzorg – weer open te stellen. Ook in Gent creëert het Huis van Alijn rond zijn werking een gemeenschap van mensen, die bijvoorbeeld bijdragen tot de collectieopbouw. Dat gebeurt rond thema's uit het leven van alledag.

Slow is een tendens in veel sectoren. Tegen de trend van maatschappelijke versnelling en 'verinstantisering' in ontstaat er bij mensen een behoefte aan traagheid, verstillings en verdieping. Wat cultureel erfgoed betreft, is de tendens onder meer merkbaar in de toenemende aandacht voor arts & crafts, ambachtelijkheid. Ook daar ontstaan nieuwe *communities* rond. Onder meer het Openluchtmuseum Bokrijk gaat hiermee aan de slag.

Onder meer in Nederland loopt het aantal abonnementen voor de (podium)kunsten terug en stijgt het aantal gebruikers van museumkaarten. Een van de verklaringen is dat abonnementen niet flexibel genoeg zijn, mensen te weinig vrijheid geven en te veel planning-op-termijn vereisen, in tegenstelling tot de museumkaart, die net vrijheid geeft.

Ter nuancing

Erfgoed staat in voor *bridging*, maar ook het tegendeel is waar: erfgoed kan, in een context van toenemende diversiteit, ook zorgen voor een gevoel van beslotenheid en ingeslotenheid, en dus van uitgesloten-zijn en verdeeldheid. Het zich terugplooiën op het eigene en het bekende is een tendens in tijden van snelle bewegingen, schaalvergrotingen en vormen van intense vermenging. Erfgoed is zelfs potentieel conflictueus, als tradities en hun waarden en betekenissen botsen.

In tijden van funshoppen, spektakelzucht en de instrumentalisering van het cultureel erfgoed voor toeristische doeleinden zijn moeilijke erfgoedverhalen moeilijker 'verkoopbaar'. Erfgoed is ook 'erfkwad' (naar professor Willem Frijhoff), met z'n donkere verhalen.

De waterval van co

Trend: horizontalisme

De trend in het kort

Autoriteit en gezag staan onder druk. Van een eerder verticaal georganiseerde samenleving evolueren we naar een meer horizontale maatschappij, onder meer dankzij nieuwe technologieën. Hiërarchieën en autoriteit maken plaats voor onderhandeling en vormen van inspraak, gezagsargumenten ruimen baan voor discussie, debat en uitwisseling, controle voor 'gecontroleerd vertrouwen'. Kennis wordt gedeeld (*geshared*) en bediscussieerd, niet langer alleen van bovenaf 'meegedeeld' of eenzaam verzameld op zolderkamers en in stille bibliotheken. Ervaringskennis en -deskundigheid van niet-professionals worden in meer en meer domeinen (armoede, zorg...) gevaloriseerd en ingezet. Jongeren voeden ouderen op inzake digitalisering en communicatie.

Netwerking, een niet-hiërarchisch gegeven gebaseerd op wederkerigheid, gelijkwaardigheid en vrijwilligheid, is mondiaal aan de orde. Mensen verwachten een inbreng in processen, keuzes enz., zeker als die hen aanbelangen. De participatie van burgers, middenveld en vrijwilligersorganisaties zorgt voor maatschappelijke innovatie. Een fenomeen als Wikipedia is hiervan een voorbeeld. Er is sprake van *soft power*, waarbij zichtbaarheid, reputatie en autoriteit-op-basis-van-bewezen-verdiensten belangrijker worden dan *hard power* (wetten, instituties...).

In deze trend spelen sociale media en het onderwijs een hoofdrol, maar bijvoorbeeld ook het afkalvende gezag van instituties (kerk, politiek, de financiële sector, media, culturele canons, experts...), emancipatiebewegingen, de toegenomen mondigheid van mensen en organisaties... Er ontstaan van onderuit tal van kleine, niet-georganiseerde of ingekapselde burgerinitiatieven die (vermeende) lacunes invullen. De trend treedt in Vlaanderen onder meer naar voren op het lokale beleidsniveau: inspraak en burgerparticipatie maken inherent deel uit van het Gemeentedecreet uit 2003.

De trend en het cultureel erfgoed

Voor het cultureel erfgoed en zijn sector is deze trend potentieel ingrijpend. Instellingen werkten decennialang 'verticaal': kenners verzamelden wat in hun ogen waardevol was. Zij bepaalden wat 'erfgoedwaardig' was, hoe ze collecties vormden en toonden, wat ze vertelden. Volksverheffing (de weg naar omhoog) was het uitgangspunt en doel. De mee te delen kennis kwam autoritair van de professionele erfgoedmensen en 'erkende amateurs'.

Professionals en specialisten schrijven nog altijd veel van de erfgoedverhalen – dat zal vermoedelijk zo blijven – maar onder meer de doorbraak van de belangstelling voor het immaterieel erfgoed, het erfgoed van alledag en de trend naar 'lokalisering' hebben ook in het cultureel-erfgoedveld gezorgd voor een intenser tweerichtingsverkeer. Het sleutelconcept 'erfgoedgemeenschap' dat sinds een vijftal jaar is doorgedrongen in de Vlaamse en internationale erfgoedsector, is een symptoom: het erfgoed wordt daar óók (niet alleen) bottom-up, van onderuit, benaderd, in tegenstelling tot wat het geval is met het eenrichtingsbegrip 'doelgroep'. Erfgoedgemeenschappen zijn een soort middenveld: ze verzekeren het draagvlak en ze inspireren het beleid. Meer nog: zij kunnen mee bepalen of iets erfgoed is en of er dus voor gezorgd wordt. In zo'n geval is er zonder erfgoedgemeenschap geen erfgoed.

De trend leidt er ook toe dat erfgoedinstellingen hun legitimatie ook van elders moeten halen, bijvoorbeeld van hun positionering en de rol die ze spelen in de lokale/regionale samenleving, de interactie met burgers, bezoekcijfers en inkomsten enz. Vandaar ook de nieuwe verbindingen die worden gelegd, met niet-traditionele partners. Het vanzelfsprekende gezags- of autoriteitsargument volstaat niet langer. Maatschappelijke en ook economische meerwaarden zijn aan de orde van de dag, nog meer uitgesproken in tijden van besparingen.

Erfgoedgeïnteresseerden laten zich bij hun keuzes meer dan vroeger leiden door hun omgeving (al dan niet virtuele vrienden, *communities* op sociale media, de eigen stad), minder door instituties, gewoontevorming en traditie. Met andere woorden: de relatie met het publiek verandert. Ook de plekken waar erfgoed wordt beleefd, verschuiven: het gaat niet langer alleen om het museum, maar ook om de computer en tablet, de bioscoop die naast films en opera's ook documentaires over kunst programmeert, het evenement of festival, de buurt, de oude site...

Voorbeelden uit het cultureel erfgoed

Erfgoedcellen en -coördinatoren zijn als (inter)gemeentelijk beleidsinstrument een veruitwendiging van de trend: het beleid stelt zich op als coördinator of coach van een netwerk met professionals, verenigingen, vrijwilligers enz., niet als allesweter. De sturing gaat gepaard met dialoog en overleg. Mensen en verenigingen stimuleren tot samen- en netwerking, tot cocreatie en tot nieuwe verbindingen is een kerntaak geworden van het (lokale) erfgoedbeleid.

Lokale en regionale beeld- en verhalenbanken zijn een voorbeeld van cocreatie en *crowdsourcing*: de leverancier van beelden, de verhalen en de bijbehorende kennis is in veel gevallen de burger zelf; de initiatiefnemer staat in voor de coördinatie en goede werking. Collectievorming en -ontsluiting worden hier een groepsgegeven.

Musea bedden zich meer dan vroeger in hun omgeving en betrekken bewoners, 'vrienden', sociale media-gebruikers en anderen bij hun collectievorming en -ontsluiting en hun werking. Er is in museumtypologieën sprake van relationele musea, participatieve musea, wederkerige musea, netwerkmusea... Een museumwerking wordt meer en meer tweerichtingsverkeer.

Ter nuancering

Ook een 'eenrichtingsaanbod' blijft in de cultuur- en erfgoedsector een belangrijke manier van werken: professionals/specialisten volgen 'hun' sector, bouwen daarin kennis en expertise op en een netwerk uit, selecteren, bijvoorbeeld bij de collectievorming, en programmeren (etymologisch betekent dat 'voorschrijven'). Ze werken verticaal en maken eigen(zinnige) keuzes in hun tentoonstellingsbeleid. De inbreng van het publiek beperkt zich goeddeels tot de kwestie of mensen al dan niet ingaan op een aanbod. (Vanzelfsprekend zal de nood aan specialistische kennis, bv. voor het behoud en beheer van collecties, blijven bestaan. De overdracht daarvan moet worden bewaakt.)

Een beleid gebaseerd op controle, sturing en meetbaarheid heeft moeite met de tendens. 'Gebruikers' verwachten een basishouding van vertrouwen en een faciliterende, flexibele overheid.

Er wordt soms betreurd dat diepgang en complexiteit, traagheid, gelaagdheid en expertise, en leermeesterschap minder kansen krijgen: de wereld wordt volgens sommigen (te) vlak en middelmatig, veel wordt te eenvoudig (en positief) voorgesteld, snelheid is aan de orde, er is weinig ruimte voor excelleren, uitstijgen boven, eigenzinnigheid, ambitie, vernieuwende experimenten... "De grootste gemene deler wordt tot de culturele norm verheven," aldus socioloog Pascal Gielen, die deze evolutie ook koppelt aan de trend naar *evidence based* meten en vermarkting: als je 'evidente' gezag over mensen wegvalt, moet je op zoek naar een andere verantwoording voor je bestaan.

Op de lange duur

Trend: duurzame ontwikkeling

De trend in het kort

Duurzaamheid lijkt wel het grote buzzwoord van onze tijd. Het heeft te maken met respect voor waarden en eigenschappen van mensen en dingen, voor hun draagkracht. Dat geldt voor het milieu en de aarde als geheel, maar ook voor de omgeving, (een gemeenschap van) mensen, organisaties en uiteraard erfgoed. Met duurzaamheid is de notie 'tijd' verbonden: wie duurzaam denkt en handelt, kijkt naar de (middel)lange termijn, tegen het instantdenken en -handelen (ook een trend!) in. Behalve een term uit de ecologie is duurzaamheid ook essentieel in de economie, in sociale verhoudingen, in cultuur. Duurzaamheid is een ethische zaak.

De trend en het cultureel erfgoed

Duurzaamheid is de erfgoedsector op het lijf geschreven: een kwaliteitsvolle erfgoedwerking is per definitie duurzaam. Doel van de zorg en de ontsluiting is dat het cultureel erfgoed wordt doorgegeven aan en betekenisvol blijft voor volgende generaties. Het beeld van de rentmeester wordt in dit verband gebruikt: de eigenlijke eigenaar van het erfgoed is de volgende generatie. In afwachting behouden en beheren 'wij' het. Veel duurzaamheidswerk in de erfgoedsector, de basis van alles, speelt zich goeddeels achter de schermen en in de luwte af, wat het niet makkelijk maakt om er een draagvlak voor te creëren bij het ruime publiek en bij decision makers. De sector neemt sinds enige tijd initiatieven om deze erfgoedfunctie voor het voetlicht te brengen.

Duurzaamheid betekent ook dat het respect zich uitstrekt naar de verleden tijd en de generaties vóór ons. Ook de betekenissen die onze voorgangers aan cultureel erfgoed hebben gegeven en 'oude kennis' (technieken, vaardigheden, tradities, materialen, kennis van de natuur enz.) spelen mee in de actuele omgang met het erfgoed, zonder dat ze gemusealiseerd hoeven te worden. Duurzaamheid impliceert geen stilstand, integendeel: duurzame ontwikkeling houdt ook verandering in. Aangezien cultureel erfgoed altijd ook 'van nu' is – het zijn mensen van nu die bepalen wat erfgoed is en welk erfgoed wordt doorgegeven – wordt het voortdurend geactualiseerd, krijgt het nieuwe functies, verandert en verrijkt de betekenis en interpretatie, doen we aan 'herbestemming' enz. (Ten overvloede: behalve over roerend erfgoed hebben we het hier uiteraard ook over immaterieel erfgoed.)

Een duurzame omgang met erfgoed wil ook zeggen dat mensen een erfgoedreflex aan de dag leggen bij de creatie van nieuwe (cultuur)voorwerpen en documenten, fysiek en digitaal. En het betekent óók dat we zorgen voor een toegankelijke, democratische omgang met erfgoed: iedereen moet er toegang toe krijgen, en ieders erfgoed verdient respect. Ook dat is een vorm van duurzaamheid.

Van de cultureel-erfgoedsector mag een voortrekkersrol worden verwacht wat ecologische duurzaamheid betreft, met facetten als samenaankoop, materiaal- en infrastructuurbeheer, alternatieve vormen van internationale mobiliteit enzovoort. De sector kan ook het debat en de reflectie over de transitie en systeemverandering naar een meer duurzame samenleving mee voeren en een voortrekkersrol spelen. Zorgen voor erfgoed is een instrument om de duurzame ontwikkeling van een samenleving mee concreet te maken, om gemeenschap te maken en daar letterlijk voeling en emoties mee te verbinden.

Cultureel-erfgoedorganisaties nemen de zorg voor het erfgoed op zich. Dat is een vorm van duurzaam handelen. Toerisme van zijn kant zet het 'product' erfgoed graag in de markt. De cultureel-erfgoedsector is het aan zichzelf verplicht mee in te staan voor duurzaam toerisme. Dit betekent dat mogelijke andere doelstellingen van de toeristische sector (bezoekersaantallen, imagovorming, winst op de korte termijn...) moeten wijken voor het erfgoedprimaat van de duurzaamheid.

Er is momenteel sprake van een onevenwicht in de verhouding. Er stromen maar weinig middelen van het toerisme naar zijn leverancier, het cultureel-erfgoedveld. De uiteenlopende belangen en doelstellingen veronderstellen ook een bereidheid om in dialoog te gaan met elkaar.

Voorbeelden uit het cultureel erfgoed

Open depots, bezoeken aan depots, restauraties die voor het publiek toegankelijk zijn, 'rolmodellen' als het *Lam Gods*, dat momenteel wordt gerestaureerd: de Vlaamse cultureel-erfgoedsector neemt de jongste tijd initiatieven om zijn verborgen duurzaamheidswerk zichtbaarder te maken en er zo een groter draagvlak voor te creëren.

Dat duurzaam werken ook betekent 'actualiseren', komt tot uiting in de omgang met immaterieel erfgoed. Tradities, gebruiken en ook ambachtelijke kennis en technische vaardigheden-met-wortels levend houden betekent dat men ze mee laat evolueren, aanpassingen en veranderingen toelaat, niet vasthoudt aan formalisme... Hier ligt een belangrijke taak weggelegd voor de betrokken erfgoedgemeenschappen.

Dat de digitalisering mogelijkheden biedt voor verduurzaming, wordt elders betoogd, net als de vaststelling dat die mogelijkheden niet altijd worden waargemaakt: ze veronderstellen standaardisering, uitwisselbaarheid, deelbaarheid. Daar zijn stilaan voorbeelden van: Erfgoedplus.be, Erfgoed In Zicht, Europeana, het COMETA-model...

Het onderwijs is een natuurlijke partner als het over cultureel erfgoed en duurzaamheid gaat, ook gezien de gemeenschapsvormende kracht van dat erfgoed. Op school bevindt zich de 'nieuwe generatie' van en voor wie wij het erfgoed beheren en die het straks zelf zal moeten doen voor weer een nieuwe generatie. Daarom is het belangrijk dat de sectoren samenwerken en dat in het onderwijs de erfgoedreflex wordt aangebracht. In de beste der werelden is erfgoedzorg even vanzelfsprekend als het maken van toekomstplannen...

Ter nuancering

Behalve in een tijd waarin duurzaamheid minstens met woorden wordt 'beleden', leven we ook in een tijd van instantbevrediging, kicks, snelheid, spektakel, belevenissen en sensatie. Het nu primeert, aldus een boodschap die veel mensen en marketeers gretig verspreiden. Van de duurzaamheidsgedachte, die het *hic et nunc* tussen haakjes plaatst, rest dan niet veel meer dan een doekje voor het bloeden.

Er lijkt een duurzaamheidsprobleem te rijzen door het verminderde belang van belangrijke traditionele netwerken, sectoren, zuilen: de katholieke kerk, de landbouw, de industrie... Doordat er banden worden doorgesneden, vermindert de kennis van en de binding met het bijbehorende erfgoed. Die evolutie wordt versterkt door de toenemende diversiteit van de bevolking.

Het cultureel erfgoed kampt met een inherent probleem: in een volgens sommigen ideale(?) wereld dragen we zorg voor alles wat erfgoedgemeenschappen vroeger, nu en in de toekomst als 'erfgoed' beschouw(d)en en zullen beschouwen. Dan hoeven we geen keuzes te maken. Dat is een utopie: we moeten voortdurend kiezen. Alles bijhouden is wenselijk noch haalbaar. Welke keuzes maken we, en waarom, en met wie? Hoe kun je keuzes goed overwegen? Hier rijst een probleem: wie kan en wil bepalen wat in de toekomst als betekenisvol erfgoed beschouwd zal worden (en wat niet)? Wat de erfgoedgemeenschappen van de toekomst zullen zijn? De historische voorbeelden van jammerlijk verloren erfgoed zijn alvast legio en stemmen tot nadenken.

De grote Game Changer

Trend: e-cultuur

De trend in het kort

De e-cultuur die dankzij de digitalisering is ontstaan, is een *game changer* en heeft de jongste paar decennia het leven van de meeste mensen op veel domeinen ingrijpend veranderd. De samenleving is deels een e-samenleving geworden. Veel meer dan een (communicatie)middel of *tool*, waartoe het nog te vaak wordt gereduceerd, is dit een factor van overdonderende verandering en ongekende mogelijkheden. Een voorbeeld zijn de zoekmachines met hun filosofie van links, ketens en rangschikkingen. De langetermijneffecten van de Digitale Revolutie voor de mensheid zijn nog lang niet duidelijk. Hoe dan ook, de trend biedt een enorm potentieel voor organisaties in zoverre ze e-cultuur strategisch kunnen verankeren en inzetten om hun maatschappelijke meerwaarde te tonen en creëren.

Onder meer cultuur lijkt op andere wijzen te zullen worden 'aangemaakt', ingevuld, opgedaan, verspreid, gedeeld, beleefd, herwerkt en bewerkt, geherinterpreteerd.

Kijken, beleven, dingen doen, onderzoek, permanente beschikbaarheid, 'authenticiteit'...: alles is aan het veranderen in de oeverloze en permanent toegankelijke informatiesamenleving, óók de verwachtingen van het publiek. De wereld ligt in onze handpalm...

Zo creëert de digitalisering bij veel gebruikers de verwachting van vrije toegankelijkheid en vrij (her)gebruik van culturele bronnen en producten. Denk maar aan films, muziek, boeken, ... maar ook aan de erfgoedcollecties die in publieke instellingen zitten, zoals in (culturele) archieven, erfgoedbibliotheken en musea – zitten.

De verwachtingen van zowel de maatschappij als de overheid tegenover deze publieke instellingen en de toegankelijkheid van hun collecties, botsen soms met de belangen van rechthebbenden of erven, en juridische kaders (bv. copyright, auteursrecht). Niet alles zit in 'het publieke domein' en is vrij (maar niet noodzakelijk gratis) beschikbaar voor iedereen. Het debat is volop bezig, zowel op het nationale als op het internationale niveau.

We wijzen tot slot op een paradox: de e-cultuur schept mogelijkheden wat duurzaamheid betreft, maar daarnaast zijn vooral 'snelheid' en ook onzekerheid kenmerken van de evoluerende sector.

De ene innovatie volgt op de andere, aangestuurd door enkele mondiaal actieve privébedrijven.

Deze evolutie roept vragen op en staat de geproclameerde duurzaamheid wel eens in de weg: zo worden dragers en programma's na niet al te lange tijd onleesbaar. Ook de randvoorwaarden voor een duurzame opslag, uitwisseling en ontsluiting (standaardisatie en auteursrecht) zijn vooralsnog niet evident.

De trend en het cultureel erfgoed

Een voorbeeld van de veranderende verwachtingen: 'virtuele bezoekers' hebben geen boodschap aan de vele opsplitsingen in de fysieke wereld. Zij willen zonder veel omwegen en ook buiten de bestaande instellingen die erfgoed beheren om 'hun' cultureel erfgoed kunnen exploreren, waar en wanneer dan ook: de Collectie Vlaanderen, Archief Vlaanderen, Bibliotheek Vlaanderen... (Vlaanderen mag hier voor velen naar believen worden verruimd tot 'Europa' en 'Wereld'...).

Er moeten met andere woorden dynamische platformen worden gevormd die informatie en collecties verbinden en als vliegwiel dienen. Dat veronderstelt dan weer de integratie van cultureel erfgoed in domeinen als cultuur in het algemeen, onderwijs, welzijn, toerisme

E-mensen linken, sharen, surfen en delen: dat zijn de beweeglijke kernbegrippen in de e-wereld en voorbeelden van hoe de omgang met het publiek ingrijpend verandert. Cross-overs zijn geen issue meer, maar een vanzelfsprekend gegeven. Mensen stellen zelf hun virtuele privécollecties samen. Consumenten worden 'prosumers', gebruikers die ook zelf inhoud creëren en aanleveren.

Vlaanderen hinkt, op enkele uitzonderingen na, achterop als het gaat om het trio digitalisering, cultureel erfgoed en visieontwikkeling. Het belang van digitale technieken én van *digital born* en gedigitaliseerd cultureel erfgoed wordt ingezien, en zeker een aantal grotere instellingen en intermediairen zetten initiatieven op en verwerven expertise, met name rond ontsluiting en communicatie. Maar de sector gaat verspreid en fragmentarisch om met de fundamentele ontwikkelingen. Vaak ontbreekt het aan middelen en kritische massa, en dus aan knowhow en gekwalificeerd personeel.

De toolboxes CEST en TRACKS, en ook de oprichting van het VIAA, zijn dit verband hoopgevend. Er is een Vlaams impulsbeleid nodig, naast de reflex bij organisaties en instellingen om de e-wereld op te nemen in alle facetten van de dagelijkse werking. Er is hoge nood aan sturing, middelen, krachtenbundeling, de input van internationale ontwikkelingen en omvattende plannen waaruit de meerwaarde van digitaliseringsinitiatieven voor de diverse partners blijkt. Dit probleem is overigens niet typisch voor Vlaanderen.

Het is overal aan de orde, maar als het ergens levensbelangrijk is, dan hier: samenwerking en afstemming, ook met andere sectoren en bestuursniveaus, zijn noodzakelijk om de vele uitdagingen aan te gaan die met digitalisering te maken hebben. De nood aan een digitale strategie wordt een kwestie van overleven. Kennisdeling en betere opleidingen zijn een dringende noodzaak om de uitdaging en het potentieel te zien. Dat geldt voor het cultureel erfgoedveld als geheel, en in het bijzonder voor musea, archieven en bibliotheken. Zij zijn de hoeksteen van de informatiemaatschappij. En die is digitaal. Anders gezegd: zij moeten hun rollen actualiseren. Uit onderzoek blijkt dat met name musea achterophinken.

Er lijkt zich een deontologische kwestie aan te dienen: de vraag zal rijzen of online bewaren niet volstaat en of dure fysieke depots allemaal noodzakelijk zijn. Is een gedigitaliseerd document authentiek? En is de bewaring van de digitale versie van het origineel wel 'voor eeuwig' gegarandeerd?

Voorbeelden uit het cultureel erfgoed

Het Vlaams Instituut voor Archivering (VIAA) stelt zich tot doel het audiovisuele erfgoed van Vlaanderen te bewaren en ontsluiten. Het VIAA heeft een partnership met de VRT, waardoor het rijke materiaal van de openbare omroep en ook dat van de cultureel-erfgoedsector samen ontsloten kan worden.

Onder meer het Nederlandse Rijksmuseum, de erfgoedbibliotheek van de Universiteit Gent (de 'Boekentoren') en de instellingen die deelnemen aan het project Opencultuurdata.be kiezen ervoor hun collecties zo veel mogelijk digitaal 'vrij te geven' voor gebruik, een vorm van dienstverlening, imagebuilding en promotie. Opnieuw botsen zij aan tegen de auteursrechtenproblematiek. Andere instellingen maken andere keuzes. In wezen gaat het om het zoeken naar nieuwe verdien- en gebruiksmodellen: kunnen digitaal gegenereerde inkomsten (rechten, merchandising...) iets/veel opleveren?

De Vlaamse erfgoedbibliotheeken – een voorbeeld van een samenwerking die voor de partners een belangrijke meerwaarde creëert – willen tegen 2020 de centrale databank Flandrica.be volgens internationale standaarden en gekoppeld met internationale gegevensbanken realiseren. Hun belangrijke deelcollecties moeten online gecatalogiseerd zijn, en als het kan zijn grote hoeveelheden beelden en teksten kwaliteitsvol gedigitaliseerd. Er is ook één online toegangspunt tot de catalogi en digitale depots. Dat zijn de ambitieuze plannen van een sector die een inhaalbeweging wil maken.

Het stadsarchief van Leuven ging in 2009 van start met het project *Itinera Nova*. De doelstelling bestaat erin de meest omvangrijke bron uit het ancien régime in het Leuvense archief te digitaliseren en ontsluiten. Meer dan 50 vrijwilligers scannen en transcriberen de handgeschreven registers folio per folio. Zij verzamelden ook fondsen.

In het MoMu loopt een Europees project rond het thema mode. In het onderdeel edit-a-thon werken deelnemers samen aan bestaande en nieuwe Wikipedia-artikelen over mode, bij voorkeur in relatie met de beelden in de Europeana Fashion-categorie op Wikimedia. Doel van de edit-a-thon is informatie over mode op Wikipedia te verbeteren en zichtbaarder te maken.

Internationaal ontstaan er grootschalige non-profitinitiatieven, zoals Europeana, Gutenberg, de Amerikaanse Archive.org en Digital Library, die ongekende ontsluitingsmogelijkheden bieden. Behalve boeken en documenten worden bv. ook games en livemuziek gearchiveerd.

Ter nuancering

Openbaarheid en vrije toegankelijkheid, met inachtneming van de geldende rechten, zijn kenmerkend voor het cultureel erfgoed: erfgoed delen is erfgoed doorgeven. Dat zijn niet noodzakelijk kernwaarden van de privébedrijven die de E-Revolutie mee aansturen. Volgens de erfgoedsector is er momenteel ook geen evenwicht tussen auteurs- en gebruikersrechten.

Informatie- en communicatietechnologie zijn belangrijke hefboomen. Maar er is ook de kwestie van de participatie van wie digitaal minder of geen mogelijkheden heeft. Digitalisering is een paradoxaal gegeven: ze biedt kansen om de dualisering tegen te gaan, maar werkt ook uitsluiting in de hand, staat participatie in de weg en vergroot hierdoor participatiekloven.

Pessimistisch gestemde cultuurfilosofen vragen zich hardop af of de technologie niet met de mens aan de haal gaat. Leidt de permanente beschikbaarheid en informatiestroom niet tot stress, concentratieproblemen en andere kwalen? Wordt in scholen straks de inspirerende, vertellende, geestrijke leraar vervangen door een e-coach, metamorfoseert de enthousiaste erfgoedgids in een app, worden groepen van mensen tot e-groepen? Concurren de ontelbare digitale mogelijkheden andere (vrije)tijdsbestedingen dood?

Opgehaalde schotbalken

Trend: hybridisering

De trend in het kort

Deze trend vertrekt van de vaststelling dat in de samenleving 'traditionele' afbakeningen en schotten afbrokkelen: tussen sectoren en domeinen, types instellingen, statuten van mensen en dingen, kennisvelden en disciplines, functies, media, klassen, culturen, privé en openbaar, generaties... Dat heeft paradoxaal ook te maken met een toenemende specialisatie, wat de nood aan samenwerking versterkt. Er is sprake van vervloeiing, convergentie, cross-overs en hybridisering. De verbinding en verknoping van uiteenlopende contexten kan tot nieuwe invalshoeken en perspectieven leiden.

Een beleidsterm in dit verband is 'integraal werken', de tegenhanger van sectorgebonden of verkokerd werken. Samenwerking, expertise- en kennisdeling staan voorop. Uitgangspunt moeten de behoeften en noden van de bevolking zijn, niet het belang of de verdediging van sectoren. (De cultureel-erfgoedsector zelf gebruikt hiervoor 'geïntegreerd' werken.) Zo werkt op het lokale niveau de nieuwe beleids- en beheerscyclus aan het *brede verhaal*: aan welke wensen van burgers wil men, bijvoorbeeld met het cultuur- en vrijetijdsbeleid, beantwoorden? Ook dat veronderstelt een integrale benadering, het loslaten van de eigen sector en convergentie.

Ontschotting is ook in individuele levenslopen aan de orde: terwijl de 'levensweg' tot een of twee generaties geleden vaak meer uitgetekend en afgebakend was, is dat nu door toegenomen individuele vrijheid en keuzerijkdom voor veel mensen minder het geval. Levenskeuzes zijn 'vloeiender' geworden, minder 'gebonden' en definitief, diffuser.

De trend en het cultureel erfgoed

Vlaanderen heeft van 2000 tot 2008 wat het cultureel erfgoed betreft beleidsmatig een integratietraject afgelegd. Dat mondde uit in een schottendoorbreker: het Cultureel-erfgoeddecreet uit 2008, dat in 2012 werd vernieuwd. Daarin worden de deelsectoren, statuten (professionals en vrijwilligers) en beleidsniveaus in één regelgevend instrument samengebracht, in een consistent verhaal. Binnen de sector wordt netwerking gepromoot, bijvoorbeeld tussen erfgoedbibliotheken, musea en archieven, stuk voor stuk collectiebeheerders, en ook met erfgoedorganisaties. Tegelijk construeert de cultureel-erfgoedsector zo zijn identiteit: er is sprake van eenheid in verscheidenheid, interne samenhang, gedeelde belangen, gemeenschappelijke noden en behoeften. Dat moet leiden tot meer samenwerking tussen disciplines, partnerschappen tussen actoren, vormen van synergie en taakafspraken. Vlaanderen sluit zich hiermee aan bij een internationale ontwikkeling. (Het ook geïntegreerde Kunstendecreet is de tegenhanger van het Cultureel-Erfgoeddecreet.)

Er ontstaan de jongste tijd meer cross-overs tussen het cultureel erfgoed en andere culturele spelers: sociaal-artistieke werkingen, amateurkunsten, sociaal-cultureel werk. Projecten met hedendaagse kunst worden gecombineerd met cultureel-erfgoedprojecten. Ook veel erfgoedgemeenschappen zijn actief over schotten heen. Zeker op lokaal vlak is dat het geval. Het (cultureel en onroerend) erfgoed biedt de basis en/of inspiratie voor nieuwe creaties.

Er is sprake van een meer actieve betrokkenheid van andere maatschappelijke actoren bij erfgoedprojecten. Hier en daar een visionair ziet op termijn zelfs een paradigmashift: van erfgoed als 'kostenpost' en 'vrijetijdsgegeven' naar erfgoed als essentiële factor van levenskwaliteit. Cultureel erfgoed is inderdaad overal aanwezig – 'Erfgoed is het DNA van de samenleving', luidt het – wat in principe tot cross-overs móet leiden en mogelijkheden biedt voor een soort van collectief erfgoedbewustzijn, dat er in Vlaanderen nog niet is. Er is de sector met zijn collectiebeherende en andere spelers, maar er is ook het vele verspreide cultureel erfgoed (roerend en immaterieel) bij actoren die primair geen deel uitmaken van de sector. Die streeft dan ook naar hechtere relaties met het onderwijs- en onderzoeksveld, welzijn, zorg, audiovisuele en andere media, privéactoren, de creatieve industrie, het toerisme, streek- en stadsontwikkeling... Het maatschappelijke en ook economische potentieel van erfgoed kan vooral worden gevaloriseerd samen met die andere beleidsdomeinen: dat heet 'geïntegreerd werken'.

Voorbeelden uit het cultureel erfgoed

Voorzichtig ontstaan hier en daar vormen van collectiemobiliteit. De grondgedachte is: niet zozeer bezit is belangrijk, wel de ontsluiting, het gebruik, het levend houden van een collectie, het beheer. Ook dat is een vorm van 'anders denken' en schotten doorbreken. Gebruik dat bezit vervangt is een maatschappelijke tendens.

Welke waarde vertegenwoordigt het funerair erfgoed voor een bevolking? Als dat de uitgangsvraag is, kun je een project opzetten waarin onroerend erfgoed, cultureel erfgoed en administratieve diensten samenwerken: graven met een cultuurhistorische waarde worden in kaart gebracht en kunnen worden 'herbestemd', biografieën worden geschreven, begraafplaatsen worden gerevaloriseerd en bij de tijd gebracht, de beschikbare informatie wordt op diverse manieren inzetbaar gemaakt...

In herinneringsprojecten delen oudere mensen herinneringen en kennis over het verleden met jongeren. Dat kan uitmonden in een videodagboek, tentoonstelling, publicatie... Immaterieel erfgoed wordt ingezet om bruggen te bouwen tussen generaties. Het buurtwerk, de zorgsector, het sociaal-cultureel werk...: intergenerationeel werken staat in de belangstelling, ook internationaal. De zorg voor cultureel erfgoed betekent dat het van generatie op generatie wordt doorgegeven: intergenerationaliteit is de sector dan ook op het lijf geschreven.

Ter nuancering

De trend moet genuanceerd worden. Organisaties hebben nog altijd een eigen kern en werking met specifieke functies en vaardigheden: een museum dat een podium biedt voor evenementen blijft een museum met z'n functies en taken, een erfgoedcel die nauw samenwerkt met een toeristische dienst blijft een erfgoedcel die werkt op basis van een erfgoedconvenant... Toch gaan er ook stemmen op die het hebben over het einde van traditionele modellen als 'het museum', 'het archief'...

Het beleid met zijn domeinen, vakministers en de bijbehorende bevoegdheden heeft het moeilijk met de flexibilisering en grensvervaging, met in Vlaanderen als meest frappante opsplitsing die tussen onroerend en cultureel erfgoed: terwijl het erfgoed inhoudelijk nauw samenhangt en het publiek het ook als zodanig percipieert, is dat beleidsmatig niet het geval, in tegenstelling tot veel 'buitenlanden', waar *cultural heritage*

alles omvat. In Vlaanderen is er sprake van een andere logica, andere beleidsinstrumenten en een andere 'cultuur' op alle niveaus. Dat zet een rem op de ontschotting.

Welzijn, inburgering, integratie, de kunsten: de belangstelling vanuit deze sectoren voor het erfgoed en wat dat kan betekenen groeit, maar veel beleid (en dus middelen) is er nog niet. Het huidige beleid werkt eerder ontradend en demotiverend. Initiatieven die over muurtjes kijken, dreigen tussen twee beleidsstoelen te vallen, bv. omdat het cultureel-erfgoedgehalte te laag is en omdat ze anderzijds niet genoeg 'sociaal-cultureel' zijn.

Informele samenwerkingsvormen en het belang van processen hierin, hybridisering en grensoverschrijdend gedrag...: veel overheden hebben het daar moeilijk mee, zeker als de behoefte aan controleerbaarheid en meetbaarheid groter wordt en als het belang van kwantitatieve indicatoren toeneemt. Deze tendens vereist net soepele en flexibele regelgevingen en beleidsinstrumenten die kansen bieden voor eigen profileringen en processen waarvan het resultaat niet vooraf vaststaat of gegarandeerd is. Dit vergt ook een evenwichtige dialoog tussen de verschillende partners.

Ook in de sector van het cultureel erfgoed zelf hebben de diverse subsectoren hun interne structuren, 'cultuur', werkingsprincipes en eigen (concurrentiële) belangen. Ze begrijpen elkaars logica soms moeilijk, ondanks het ene decreet waar ze onder vallen. Dat bemoeilijkt samenwerking en netwerking.

Samenwerking van het cultureel erfgoedveld met andere culturele, 'creatieve' en kunstinitiatieven vinden velen belangrijk en er zijn goede voorbeelden, maar het betekent voor de sector van het cultureel erfgoed nog te vaak 'dienstbaarheid' en het vergt investeringen (tijd, energie) die niet altijd terugvloeien naar de sector en (de zorg voor en het ontsluiten van) het erfgoed zelf.

De Grote Gecorrigeerde Markt

Trend: vermarkting; crisis; verzakelijking van het cultuurbeleid

De trend in het kort

Een vaststelling die in een aantal domeinen van de samenleving wordt gemaakt, en die vaak als een klacht wordt geformuleerd: kenmerken en mechanismen die met de werking van de vrije markt worden geassocieerd, dringen binnen in domeinen en sectoren die (tot nu toe?) minstens deels volgens andere wetmatigheden werken. Er is sprake van het toenemende gewicht van commerciële belangen en het opbrengst- en nutsdenken ('verkoopbaarheid' van mensen en dingen, *efficiency, return on investment...*), van meetbaarheid die belangrijker wordt (kijk- en bezoekcijfers), net als het entertainment- en amusementsgehalte, van perceptie en visibiliteit als kwaliteiten, van vaste *formats* als een methodiek, concurrentieel denken, kortetermijndenken... Voorwerpen, mensen en diensten moeten een financiële meerwaarde creëren.

Sectoren en domeinen die in deze context vaak worden genoemd, zijn de media en de uitgeefsector, het onderwijs, het onderzoek, de zorg en ook cultuur. Het gaat dus ook om domeinen waarin de overheid een bepalende rol speelt. De trend gaat naar verluidt vaak ten koste van het kwaliteitsstreven, de complexiteit en de nuancering, het nemen van 'onberekenbare' risico's, het streven naar innovatie, duurzaamheid, diversiteit, processen van betekenisgeving, het 'echte' maatschappelijke belang der dingen, onafhankelijkheid, kritische distantie, vrijheid... Het marktdenken kolonialiseert werelden waar het voordien buiten bleef. Die worden dan mee aangestuurd door een logica die niet de hunne is. Er is sprake van een verlies aan autonomie en vervreemding.

De vermarkting, bijvoorbeeld ook van de communicatie en informatie, bedreigt volgens sommigen de vrije ruimte waar een hele gemeenschap toegang toe zou moeten hebben en die voor de democratische werking van zo'n gemeenschap noodzakelijk is: als een plek voor debat, spanningen, confrontaties, diversiteit, vernieuwing. Onder meer daarom is marktcorrectie en -aanvulling een belangrijke – steeds belangrijker? – taak van de overheid, met name in de cultuursector. Zij moet ondersteunen wat waardevol is en wat binnen de wetmatigheden van de markt geen of te weinig kansen maakt.

De trend en het cultureel erfgoed

Het cultureel erfgoed bevindt zich inzake het mercantiele in een spanningsveld. Het is onmiskenbaar dat het grondstof is en inspiratie biedt voor sectoren die (overwegend) van privéaard zijn. Te denken valt aan het toerisme en een aantal creatieve industrieën: vormgeving, mode, de audiovisuele sector, media, de uitgeverwereld, architectuur, kunsten... Erfgoed heeft economisch potentieel en biedt kansen voor economische ontwikkeling. De betrokken sectoren reiken het erfgoed zo ook een deel van zijn publieke draagvlak aan.

De vermarkting van erfgoed – zoals archieven en al veel langer van kunst – is een bedreiging voor het collectiebeleid van erfgoedorganisaties en voor het erfgoed as such, dat versplinterd dreigt te raken, onzichtbaar en ontoegankelijk wordt, en zo betekenis verliest.

Tegelijk is veel erfgoed 'openbaar bezit' en staat de gemeenschap (minstens deels) in voor de collectievorming, de zorg, het onderzoek en de ontsluiting. In de sector leeft het stellige gevoel dat de aangereikte gemeenschapsmiddelen niet in verhouding staan tot het belang en 'het rendement' of 'de opbrengst' van het erfgoed: maatschappelijk, economisch, sociaal... De financiële vruchten worden elders geplukt. Subsidies van Vlaanderen voor cultureel-erfgoedorganisaties omvatten slechts 8% van het Vlaamse cultuurbudget, dat zelf goed is voor 2,5% van de Vlaamse middelen: er wordt gepleit voor een grote inhaalbeweging. Er wordt ook op gewezen dat een eenzijdige instrumentalisering van het erfgoed en zijn organisaties dreigt. Dat wordt dan ingezet voor niet-intrinsieke doelen, terwijl het ook intrinsieke maatschappelijke waarden waarmaakt. In het slechtste geval botst de exploitatie van het erfgoed met de zorg ervoor en met de integriteit en cultuurhistorische waarden van het erfgoed.

De trend valt deze jaren samen met de gevolgen van de economische en financiële crisis, en met besparingen en strengere budgetlogica's die daaruit voortvloeien, op alle beleidsniveaus (ook het lokale). Dat leidt tot een reflectie over kerntaken en prioriteiten: wat doen we zelf en wat besteden we uit of verzelfstandigen we? Tot op vandaag is het verschil met bijvoorbeeld het Angelsaksische model groot, maar ook hier wordt van de erfgoedsector meer en meer een grotere financiële return en eigen inbreng verwacht. Daarvoor instaan lukt het ene type erfgoed(organisatie) beter dan het andere, wat zorgt voor dreigende ongelijkheden. Hierboven wezen we al op mogelijke andere gevolgen van het opbrengst- en marktdenken: risicovermijding, vervlakking, verspektakelisering, verlies van (het gevoel voor) intrinsieke waarden, het aan de kant schuiven van 'moeilijke' of ongewenste erfgoedverhalen, tradities enz.

In dit verband wordt er ook op gewezen dat de cultureel-erfgoedsector te weinig zichzelf promoot, 'in de etalage zet' en 'verkoopt' – let op de termen –, ten koste van de visibiliteit en de perceptie. Dat leidt er volgens sommigen toe dat de sector maar niet toekomt aan de inhaalbeweging die op Vlaams niveau binnen het cultuurbudget allang is beloofd.

Typisch voor cultuur is dat intrinsieke facetten ervan moeilijk meetbaar of zelfs onmeetbaar zijn. Dat is lastig als meetbaarheid in de indicatoren almaar belangrijker wordt, ook voor subsidiegevers. Niet zelden is bijvoorbeeld bij een erfgoedwerking het proces net zo belangrijk als (of zelfs belangrijker dan) het eindproduct. Om van de trage functie 'onderzoek en ontwikkeling' nog te zwijgen. Dat alles is moeilijk 'verrekenbaar'. Het is om die reden belangrijk dat het Vlaamse cultuurbeleid blijft uitgaan van vertrouwen in de sector – meer dan van meetbare controle – en van inhoudelijke criteria.

Voorbeelden uit het cultureel erfgoed

Het binnenbrengen van methodieken, instrumenten en aandachtspunten uit een meer economische sfeer heeft in de sector van het cultureel erfgoed gezorgd voor professionalisering, objectivering en verzakelijking. Te denken valt aan het instrument 'beleidsplan'. Het (moeten) maken daarvan heeft veel organisaties het jongste decennium aan het denken en het heroriënteren gezet. Velen hebben voor het eerst hun missie en visie omschreven, onderzochten hun sterktes en zwaktes, bekeken kansen en bedreigingen, en bepaalden doelstellingen voor de komende tijd. Prijszetting, zakelijk beheer, sponsoring...: het worden meer en meer aandachtspunten. Ook sectoropleidingen belichten de marketingkant van de erfgoedzaak, professionele promotie, klantgerichte publiekswerking enz.

Ook het onderwijs lijdt volgens velen aan vermarkting: zo zijn er volgens de erfgoedsector te weinig academische erfgoedopleidingen. Maar om bijvoorbeeld een master na master op te richten moeten initiatiefnemers zelf de nodige budgetten aanbrengen, wat uiteraard hoge drempels opwerpt. Opnieuw ligt hier een mogelijke taak voor overheden.

Crowdfunding, een recent fenomeen waar het laatste woord nog niet is over gezegd, doet met wisselend succes een beroep op de samenleving, bijvoorbeeld om cultureel erfgoed te 'redden' of te restaureren. In Vlaanderen gebeurt dat nog veel minder dan in een aantal andere landen: een project als Boekensteun is een voorbeeld dat zich deels in de cultureel-erfgoedsector afspeelt. Zo kunnen er rond bepaalde concrete projecten virtuele – en vaak tijdelijke en lokale – erfgoedgemeenschappen ontstaan. De anonieme belastingbetaler wordt een vrijwillige participant met een gezicht.

Een dergelijk instrument – je zou het 'de vermaatschappelijking van het erfgoed' kunnen noemen, naar analogie met 'de vermaatschappelijking van de zorg' – kan ook wijzen op een zich terugtrekkende overheid. De Nederlandse Raad voor Cultuur wees er recent op dat de hoop dat die zich terugtrekkende overheid zou worden gecompenseerd door nieuwe privé-geldstromen naar Angelsaksisch model, vooralsnog niet bewaarheid is geworden. Integendeel: de trend, ook internationaal, gaat in de richting van de afname van sponsoring.

Ter nuancering

Tegen de privatiseringstendens in is er een grote hang naar openheid en naar delen (*sharen*). Denk aan fenomenen als *open sources*, *commons* (waarvan Wikipedia wellicht het meest spectaculaire voorbeeld is) en zelfs Repair Cafés en Geefpleinen. Dat informatie en culturele producten vrij beschikbaar zijn is bij veel (jonge) mensen een grondhouding, tot op het illegale af. Er wordt gezocht naar nieuwe evenwichten in het spanningsveld *open source*/vrij gebruik en verdienmodellen: momenteel draagt de erfgoedsector doorgaans de kosten.

Ook politisering kan leiden tot 'kolonialisering'. Terwijl bij een al te eenzijdige vermarkting de winst- en bezoekerscijfers en de eigen opbrengsten het nec plus ultra zijn, gaat het in het geval van politisering om bemoeienis met inhoud, programmatie enz. Ook het cultureel erfgoed (immaterieel én onroerend) en zijn mogelijke betekenissen blijken gevoelig te zijn voor politieke recuperatie.

Volgens sommigen kan een zich terugtrekkende overheid kansen bieden aan nieuwe initiatieven. Privatisering heeft daar in andere sectoren toe geleid en er wordt verwezen naar Angelsaksische modellen. De vraag is of dat ook voor de sector van het cultureel erfgoed opgaat en welke flankerende maatregelen (bv. fiscaliteit, nog gedeels een federale materie) dan nodig zijn.

De verslanking van de overheid biedt wellicht ook kansen voor samenwerkingsmodellen (organisatorisch, personeel...).

"In de ruimte van het gemeen – dat is dus de ruimte waar we allemaal toegang toe hebben of zouden moeten hebben – moet het vonken en spanningen geven. Alleen zo krijgt een gemeenschap vorm, vervelt ze en vernieuwt ze zichzelf. Spanningen en confrontaties houden het gemeen levendig: smaken, stijlen, belangen, subculturen, politieke voorkeuren, levensovertuigingen, etnische achtergronden... Te veel consensus is stilstand. Zo'n spannend gemeen is dus onmisbaar voor een dynamische cultuur." (Naar Pascal Gielen)